

Апальков В. В. ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0003-4318-2417>

ПСИХОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ПОЛОНУ

У статті досліджено психологічні особливості перебування людини в умовах ворожого середовища та наслідки такого перебування. Здійснено аналіз психологічних чинників, що впливають на поведінку військовослужбовця в умовах полону. Проаналізовано тенецу полону, досліджено механізми психологічного впливу поневолювачів на осіб, які потрапили в полон. Представлені результати дослідження дають змогу сформулювати цілісне уявлення щодо психологічних чинників, які впливають на військовослужбовців від моменту потрапляння в полон до моменту їхнього звільнення. Визначено чинники, що допомагають перенести умови примусової ізоляції з мінімальними втратами для психічного здоров'я.

Ключові слова: полон; в'язень, бранці; примусова ізоляція; регуляція поведінки; психологічна обробка; колаборація; сенс життя.

*«Дайте людині мету, заради якої варто жити,
і вона зможе вижити в будь-якій ситуації»*

Йоганн Вольфганг Гете

Постановка проблеми. Тривале збройне протистояння на сході України вимагає здійснення дослідження психологічних особливостей поведінки військовополонених.

Психологічна підготовка до можливого потрапляння в полон дає змогу значно знизити ризик втрати особового складу на етапі потрапляння в полон. Аналіз механізмів та наслідків деструктивного впливу на полонених з боку поневолювачів засвідчує необхідність запровадження психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове середовище останнім часом значно збагатилося результатами плідних досліджень стосовно поведінки особистості в полоні. Психологічні особливості потрапляння військовослужбовців в полон досліджували ряд психологів, а саме: В. Карпов, В. Савінцев, Г. Філіпова, О. Хміляр, Ю. Ширококов. Разом з тим, матеріали теоретичного дослідження значною мірою доповнені історичними та автобіографічними даними перебування цивільних осіб в умовах примусової ізоляції, викладених В. Глуховським, Н. Зарецькою, Д. Павличенко, А. Побідашем, В. Франклом.

Мета статті. З огляду на актуальність та недостатню розробленість проблеми, метою статті є теоретичний аналіз

психологічних особливостей поведінки військовослужбовця в умовах полону, а також визначення чинників, які сприяють виживанню в полоні.

Методи дослідження. В процесі роботи були використані теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Полон – це явище, яке супроводжує розвиток сучасної цивілізації з моменту її виникнення. Перебування в полоні є одним з найскладніших станів для людини як психосоціальної істоти. Як зазначає Е. Кант – “Людина залежить від багатьох природних речей, але набагато більш жорстоким і неприродним, ніж тягар зовнішньої необхідності, є підпорядкування волі іншого. Ніщо не може увєргнути людину в горе сильніше, ніж думка про те, що надалі її становище залежатиме не від її волі, а від примхи іншого...” [14, 17].

Страх військових щодо потрапляння у полон є великим, а його підґрунтя створюється історіями та свідченнями звільнених осіб про жорстокість та тортури, які вони понесли у полоні. Цей страх посилюється розумінням, що протягом історії війн полонені зазвичай вважались тягарем для військового підрозділу адже потребували їх охорони та утримання, що в свою чергу значно знижувало мобільність підрозділу. Частіше ставалося так, що їх вбивали або відпускали скалченими,

нездатними до боротьби, перетвореними на тягар для власного суспільства та своєрідним застереженням для інших. Так, протягом Другої світової війни 11% полонених американців та британців не пережили полону (найбільша їх частина в японському полоні), 60% радянських полонених не повернулися з німецьких таборів, а 45% німецьких військових не вижили в радянському полоні [8]. Слід враховувати, що для самого військовослужбовця в стигмі «військовополонений» імпліцитно міститься вказівка про його неповноцінність та навіть його провини за потрапляння до полону. Н. Зарецька вважає, що і стигматизація, і героїзація полону та полонених однаковою мірою є проявами упередженості суспільства. Вона зазначає, що переважна більшість звільнених осіб, не вважають себе героями, бо знають, що в кожного з них були обставини, над якими вони й досі задумуються – правильно чи неправильно вони вчинили [2; 3]. У всіх людей, які пройшли полон, є одна особливість, яка об'єднує їх усіх: це те, що вони – експерти з виживання. Вони вижили в надскладних умовах та отримали такий досвід, якого не мають інші. Полон для особистості – це важка психологічна і моральна криза. Для військовослужбовця в умовах полону особливо загострюється конфлікт між почуттям обов'язку, з одного боку, та прагненням врятувати власне життя, з іншого. Протягом перебування в полоні особистість проходить випробування власних психічних та фізичних сил. Полон відбирає у людини волю і робить її об'єктом знищення, адже світ полону зневажає цінність людського життя та її гідності. Як зазначає Г. Філіпова найперше, що спадає на думку тим, хто опинився у полоні, є втеча. Разом з тим, деякі в'язні намагаються користуватися зв'язками чи навіть власною харизмою, щоб покращити своє становище.

Студіювання психологічних механізмів регуляції поведінки осіб під час примусової ізоляції вимагає від нас вивчення досвіду не лише військових але й цивільних осіб. Зазначеній темі присв'ячені роботи В. Глуховського, Н. Зарецької, Д. Павличенко, А. Побідаша, В. Франкла, Р. Чалдіні. Джерельна база, цілком дозволяє провадити досить плідні студії та

отримувати цінну інформацію. Аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних науковців таких, як: В. Карпов, А. Побідаш, В. Савінцев, І. Срібняк, Г. Філіпова, В. Франкл, О. Хміляр, Ю. Ширококов, Г. Генрікссон, Р. Чалдіні дає змогу досліджувати вплив різноманітних чинників, які діють на психіку людини під час перебування в полоні. Джерелами інформації також є специфічні кластери інтернет-ресурсів, статистика та офіційні дані органів влади, звіти міжнародних місій та організацій, а також персональні архіви.

Протягом дослідження військового полону як явища, на теренах сучасної України, нами спостерігається зміна у ставленні до власних полонених з боку офіційної державної влади. Байдуже ставлення до власних полонених за часів Північної війни 1700-1721 рр. змінюється на більш гуманне відношення протягом Першої світової війни. Разом з тим під час Другої світової війни ставлення до власних полонених набувало репресивного характеру, що виражалось в ототожненні їх зі зрадниками, та проведення каральних заходів щодо членів їх сімей. Слід врахувати великий вплив громадської думки на переживання військовослужбовця, що опинився в полоні. Значною психологічною підтримкою є усвідомлення, що Батьківщина вважає його дії героїчними та дбає про забезпечення його родини. Військовослужбовець має пам'ятати, що його звільнення може не відбутися одразу, але воно відбудеться обов'язково [11]. Повернути людей з полону – надважливе завдання держави. Але не менш важливо вже на Батьківщині не покинути їх на одинці з наслідками полону й допомогти повернутися до повноцінного життя [2; 3].

Про необхідність гуманного ставлення до полонених ще у VI ст. до н.е. зазначав визначний китайський стратег та мислитель Сунь-дзи в трактаті «Мистецтво війни». Давньокитайський мислитель зазначає, що у ставленні до полонених виявляється велич полководця.

Впродовж XIX – XX століття відбулось перетворення полонених на об'єкт міжнародного права в наслідок приєднання більшості провідних країн до міжнародних гуманітарних угод. Відомо, що всі країни мають дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права, проте,

на практиці часто фіксуються значні порушення цих документів. Метою захоплення в полон зазвичай є: припинення спротиву, необхідність отримання інформації, залякування супротивника, демонстрація сили і майстерності, обмін на своїх, не бажання вбивати, отримання викупу. Більшість військовополонених після потрапляння в полон опиняється в концентраційних таборах, або таборах для полонених. Останнім часом полонені військовослужбовці можуть зосереджуватись в неофіційних місцях утримання.

Дослідження поведінки військовополонених дають змогу виокремити особливі психічні реакції, які умовно поділяються на три фази: шок потрапляння в полон, зміни характеру від тривалого перебування в полоні і фаза звільнення з полону [8; 10; 11; 15]. В свою чергу, перебування в полоні поділяється також на три складові: вітальна реакція, адаптація, апатія. Праці таких дослідників, як В. Савінцев, В. Франкл, О. Хміляр, Ю. Ширококов підтверджують, що вищезазначені фази є однакови як для військових так і для цивільних в'язнів [8; 10; 11; 15]. О. Хміляр дослідивши психологічні аспекти потрапляння вояків в полон констатує, що усвідомлення військовослужбовцем цього факту відбувається із затримкою. Спочатку військовослужбовець не може повірити в те, що відбулось [11]. Багато експертів погоджуються з О.Хміляром та зазначають, що полонені в очікуванні невідомого та страшного майбутнього повсякчас живлять так звану «ілюзію порятунку», що все якось добре минеться. Проте, згодом у людини виникає некерована реакція протесту. У ряді випадків щойно ув'язнені поводять себе ірраціонально: вдаються до втечі та намагаються вихопити зброю у противника. Як правило, такого заручника вбивають, навіть якщо метою захоплення було отримання викупу або обмін на своїх. Під час смертельної небезпеки у людини можуть виникати психічні реакції, які В. Франкл назвав «зловісне почуття гумору» та «холодна цікавість». Вони виникають як реакція психіки людини на несумірний жах, якого вона до цього ніколи не відчувала [10]. Саме тому під час затримання важливо не втрачати самоволодіння [11].

Опинившись в полоні людина безпричинно піддається катуванням та тортурам. Психологічний тиск вчиняється над особою через приниження особистих чеснот та якостей, брутальній лайці та постійному глузуванні. Голод та холод супроводжують людину протягом всього полону. Стан постійної психічної напруги зводить внутрішнє життя в'язня до примітивного рівня, а бесіди зазвичай точаться навколо їжі та думок про життя після звільнення. Єдиною втечею від такої дійсності є сон, коли надії полонених оживають. Численні свідчення ув'язнених показують, що пробудження є найжахливішою миттю протягом доби, тому що повертає їх у реальність полону [1; 10].

Багато експертів вслід за В. Франклом стверджують, що вижити в полоні самотужки майже не можливо. Потреба у спілкуванні задля висловлення власних почуттів, думок, побоювань примушує шукати собі колегу [1; 2; 3; 6; 9; 11; 12; 15]. Л. Гримак зазначає, що структура орієнтованих потреб особистості посеред інших передбачає потребу в емоційному контакті та потребу сенсу життя. Поневолювачі періодично змінюють місце утримання полоненого аби завадити утворенню товариських відносин, та нанести таким чином ще більшу психічну травму [1; 6; 8; 10]. Перебування в полоні вносить у внутрішній світ людини душевне сум'яття, адже полон відбирає у людини волю та робить її об'єктом знищення. Там панує зневага до цінності життя та людської гідності. Полон примушує переглянути власні життєві цінності, а деякі з них навіть піддати сумніву. Моральні норми поведінки тут більше не діють [11]. В численних свідченнях бранці зазначають, що туга за домом та родиною, а також відсутність можливості сповістити рідних щодо власної долі створює велику душевну напругу [1; 2; 3; 10; 13]. Така напруга в поєднанні з аномальними умовами життя полоненого вносить психологічні дисторсії у сприйняття навколишнього середовища та власного внутрішнього світу. Чимало в'язнів свідчать про особливості у сприйнятті плину часу, що проявляється у його викривленні. Вони розповідають, що день для них триває нескінченно довго, проте

тиждень пролітає наче мить [1; 6; 10; 12; 13].

За твердженням самих полонених різка відмінність (контраст) умов повсякденного життя від умов полону створює психологічну уяву потрапляння в інший вимір. На життя поза колючим дротом в'язнь споглядає наче з іншого світу [6; 8; 10]. Навіть не тривале перебування особи в умовах примусової ізоляції є для неї психотравмуючою подією. А. Побідаш зазначає, що серйозні фізичні і психічні травми отримали дві третини цивільних моряків, які потрапили до піратського полону. Обставини страху, пригніченості та напруженості, які створювались піратами - являли собою психологічний фактор, який впливав на всіх моряків та примушував їх до певної моделі поведінки в інтересах поневолювачів [7].

Результати досліджень подій Північної війни 1700-1721 рр, які проведені Г. Генрікссоном, Г. Філіповою, Б. Черкасом свідчать про те, що козаки терпіли поневіряння та злидарювали десятки років в полоні. Цікавим є той факт, що вказані дослідження не донесли до нас жодних відомостей про вчинення полоненими українськими козаками самогубств. В. Франкл та В. Савінцев зазначають, що попри нелюдські знущання в концентраційних таборах рівень самогубств в них був не високим [8; 10]. Разом з тим, багато експертів свідчать, що думка про самогубство з'являлась в голові кожного полоненого чи ув'язненого [1; 6; 8; 10; 11]. Засновник Логотерапії В. Франкл дійшов висновку, що сильна орієнтація на сенс життя відіграє вирішальну роль у попередженні самогубств. Самогубець - це людина яка має достатньо засобів для життя, але не має сенсу життя. В. Франкл провівши три страшних роки свого життя у концтаборах довів, що людині достатньо лише сенсу, аби вижити перебуваючи на межі людського існування [10]. Д. Леонтєв зазначає, що життя немає готового сенсу і гарантованого щастя, але кожна людина має можливість їх віднайти через власний вибір і зусилля [5]. Військовослужбовець в полоні повсякчас потерпає від тортур та болісних емоцій, які намагається притлумити. Колишні в'язні свідчать, що під час фізичного покарання найбільше ранив не фізичний біль, а душевна агонія, що спричинена несправедливістю

покарання [10]. Найболісніша складова побиття – це образа, закладена в ньому. Як зазначає у своїх дослідженнях О. Хміляр полегшити пережити полон може встановлення певних відносин з охоронцями, за умови, якщо ця взаємодія відбувається раціонально та полонений має над нею контроль (наприклад намагатися пробудити в охоронців співчуття і готовність йти на поступки) [11]. На думку ряду експертів намагання врятувати власне життя у більшості полонених призводить до тотальної втрати зацікавленості всім, що не підпорядковується цій меті. Цим пояснюється цілковитий брак сентиментів у в'язнів концтаборів та полонених. Під тягарем полону нерідко в'язні втрачають волю до життя. Психолог та колишній в'язень В. Франкл методом спостереження дійшов до висновку, що втрачена в'язнем воля до життя – поверталася рідко [10].

Розвиток військової справи засвідчив доцільність проведення психологічної обробки (індоктринації) військовополонених з метою зміни ворожого ставлення до країни противника та схилення полонених до колаборації. Зазначена робота провадиться шляхом виокремлення серед полонених певного активу та проведення тематичних бесід, поширення друкованих видань, демонстрації аудіо та відео контенту з коментарями у відповідності до домінуючої ідеології. Відомі факти коли під час Першої та Другої світових війн військовополонених розміщували в таборах за етнічним походженням. Психологічна обробка передбачала формування з полонених етнічних підрозділів для участі у воєнних діях на власному боці [4; 8; 10; 12]. Реорганізація і переорієнтація свідомості полонених надала високу результативність у схиленні до колаборації американських та англійських військовослужбовців протягом їх перебування в японському полоні. Військовослужбовці добровільно робили на камеру публічні заяви, які несли антиурядові гасла. При поверненні з полону ці солдати були настільки ідейно перелаштованими, що свідомо відмовлялись заперечити виголошені ними гасла. Вони ставали проблемою для власного суспільства, що додатково послаблювало тил воюючої країни.

Величезним психічним тягарем для полоненого, на відміну від в'язнів тюрем, є відсутність достовірної інформації щодо дати звільнення та повернення додому [8; 2; 11; 12; 13]. Невизначеність власної долі, а також щоденне приниження та знущання генералізує пригнічений морально-психологічний стан полонених. Страждання цілком охоплюють душу такої людини і її свідомість. Д. Леонтьєв зазначає, що для людини на рівні усвідомлення найскладніше прийняти та звикнути до невизначеності життя, яка викликає в неї тривогу. Разом з тим невизначеність є джерелом розвитку особистості та різних відкриттів [5]. Так, за свідченням В. Франкла та В. Глуховського зацікавленість в'язнів релігією, якщо воно в них виникало, було найбільш щирим. Глибина і сила релігійної віри часто дивувала і зворушувала новоприбулих. Вони були вражені силою духовного потягу в'язнів, які повертаючись після виснажливої роботи проводили імпровізовані молитви або служби в куточку барака чи камери. Данні спостереження засвідчили, що внутрішній світ в'язнів, які звикли до багатого інтелектуального життя, не страждає так сильно. Ці люди спроможні рятуватися від навколишнього жахиття в багатому внутрішньому світі та власній духовній свободі. Активізація внутрішнього життя допомагає в'язню знайти схованку від порожнечі, спустошення і духовної бідності його існування, дозволяє подумки утекти в минуле або майбутнє. Тверді переконання, оптимізм, віра та пошук сенсу життя допомагають витримати полон. У в'язнів, які не можуть зберегти внутрішню свободу, самоповагу та відчуття індивідуальності відбувається процес деперсоналізації особистості. Вони стають частиною "сірої маси" сенс існування якої зводиться до тваринного рівня [1; 10].

Зважаючи на те, що в'язень повсякчас є свідком сцен насилля, воно перестає викликати у нього спротив. Голод, фізичні страждання в поєднанні з душевною напругою викликають у полонених апатію. Багато фахівців погоджуються, що апатія відіграє захисну функцію психіки. Вона запобігає отриманню полоненим ще більших страждань. Відбувається щось на кшталт емоційної смерті. Відраза, жах і жалість – це емоції яких в'язень вже не

здатен відчувати. Разом з тим, апатія призводить до того, що в'язні бояться ухвалювати будь-які рішення та виявляти ініціативи, а натомість залишають все напризволяще цілковито покладаючись на долю. В'язень дозволяє долі робити вибір за нього і таким чином вдається до втечі від відповідальності [10]. В цьому відношенні В. Франкл наголошує, що робити вибір потрібно завжди, адже ці рішення визначають чи скористається в'язень своєю внутрішньою свободою, чи скориться тій силі, яка позбавляє його власної сутності. Факт відрікання особистості від власної внутрішньої свободи та гідності і перетворює її на типового в'язня. Разом з тим, більшість експертів зазначають, що людина здатна зберегти свободу та незалежне мислення в умовах психічної та фізичної напруги. Адже єдине, чого неможна забрати у в'язня – це його внутрішню свободу та гідність [1; 6; 10]. Психологічні спостереження за ув'язненими свідчать, що нищівного впливу табору зазнають лише ті люди, які притлумлюють власні моральні та психологічні чесноти. Натомість свідомі в'язні продовжують ухвалювати рішення керуючись внутрішнім відчуттям. Внутрішні інтуїтивні відчуття залишаються повсякчас з ними [1; 6; 10].

Сумісне проживання в'язнів які перебувають під постійним наглядом викликає в них непереборне бажання усамітнитися, побути наодинці з собою та своїми думками. В такий спосіб вони вдаються до втечі в інший світ. Людина, котра не бачить сенсу подальшого життя поринає в думки про минуле. Полонені подумки звертаються до коханих та рідних людей, розмовляють та відповідають на уявні запитання. У свідомості кожного присутній хтось, кого, можливо, давно немає серед живих, але він для в'язня залишається найінтимнішим співрозмовником. Для багатьох це – Бог. Разом з тим, хто б не посідав у свідомості особи місце вищої і останньої інстанції, важливими залишалися питання: "Чого він чекає від мене?" та "В чому сенс мого життя та моїх страждань?" [1; 6; 10].

За свідченням самих в'язнів протягом кількох годин їх емоційний стан може коливатись від надії до відчаю. Намагаючись відволіктись від гнітючої дійсності в'язні, влаштовують

імпровізовані концерти, де самі ж читають вірші, жарти із сатиричним підтекстом стосовно свого існування. В такий спосіб свідомість особистості на короткий час звільняється від тягара важкої буденності. В'язні намагаються побачити речі зі смішного боку та віднайти задоволення, принаймні у "негативному щасті" - тобто відсутності страждань. Полонені в уяві переносять табірні обмеження та правила на ситуації їх мирного трудового життя та віднаходять в цьому комізм [10].

Позбавлення санітарного нагляду є широко розповсюдженою практикою, яку використовують поневолювачі з метою завдання страждань полоненим. Зазначені дії в умовах надмірного скупчення призводять до поширення хвороб та загибелі сотень полонених [15]. Характерним для місць утримання в'язнів (як офіційних місць так і не офіційних) є те, що медичний персонал не має впливу на статус та стан утримання хворих. Медична допомога, якщо і надається, то на рівні забезпечення виживання. Антисанітарні умови призводять до того, що звичною справою в'язнів стає щовечірній пошук вошей, адже нехтування цією процедурою не дасть змогу спати в ночі [1; 6; 8; 10; 13]. Використання бранців на важких фізичних роботах без відповідного спорядження та одягу у поєднанні з незадовільним харчуванням призводить до значного їх травмування та смертності [4; 10; 13].

Особистість зіштовхнувшись з жахами полону і відчуваючи страх за власне життя намагається уникнути тягот статусу в'язня. З огляду на величезний ризик для життя, який виникає внаслідок полону військовослужбовець має розуміти, що його першочерговою метою в такій ситуації є власне виживання. Саме тому в момент взяття в полон він має зберігати спокій. Контроль власної поведінки в таких екстремальних умовах дає можливість поводитися раціонально. Раціоналізація поведінки полонених має втілитись у постійній рефлексії власних переживань, думок, слів та вчинків. Якщо це можливо необхідно обговорити умови здачі в полон [11].

В ситуації полону не потрібно провокувати та викликати агресію з боку супротивника, незалежно від можливих провокувань і знущань. Необхідно намагатися власними заспокійливими

жестами та витримкою передати принаймні частину спокою тим, хто бере у полон, які в цій ситуації також нерідко налякані та перебувають в шоківому стані [11]. Для військовослужбовців полон - це не кінець життя. Полон – це продовження військової служби коли зберігаються всі види забезпечення та час проведений в полоні зараховується до вилуги років. В цих умовах необхідно уникати переживань відчаю та сорому, оскільки у людини не може бути нормальна реакція на аномальну ситуацію. Ми погоджуємось з Ю.Широбоковим, що цільова психологічна підготовка особового складу до дій на випадок можливого захоплення у полон або перебування заручником сприятиме збереженню життя військовослужбовців та знизить ризик колаборації [15]. Цільова психологічна підготовка має в собі містити підготовку до допиту, формування навичок ухиляння від відповідей та маніпулювання інформацією в тому числі засобами символічної мімікрії. Необхідність організації спеціальної психологічної підготовки військових на випадок полону та перебування в ньому виправдана тим, що певна модель адаптивної поведінки полоненого може йому допомогти вижити в полоні. За допомогою цих тренувань можна краще підготувати військовослужбовців до можливого захоплення в полон. Одна з головних цілей психологічної підготовки до ситуації полону – це тренування самоконтролю під сильним психологічним тиском. Тому психологічна підготовка щодо можливого потрапляння в полон є своєрідною інвестицією у психічне здоров'я військовослужбовця. В арміях країн блоку НАТО в рамках базової підготовки кожен військовослужбовець отримує тренінг курсу SERE (Survival, Evasion, Resistance and Escape - Виживання, Ухилення, Опір та Втеча). Він допомагає солдату вижити в полоні та зменшити посттравматичний синдром після звільнення. В арміях країн блоку НАТО (базово – в американській армії) функціонують також реінтеграційні програми для особового складу, звільненого з полону. У контексті постізоляційного відновлення SERE-психологія пропонує використовувати адаптивний потенціал людської психіки до екстремальних умов, а також природне прагнення психіки повернутися до

Питання психології

нормального стану після звільнення з ізоляції. Цей комплекс заходів не тільки допомагає відновитися після примусової ізоляції фізично та психологічно, а й повноцінно повернутися на службу. Крім того, досвід людей, які побували в полоні, їхні знання і навички, набуті там, використовують при підготовці інших воїнів до можливого перебування в умовах ворожого середовища. Тоді ці воїни матимуть більші шанси на виживання.

Слід зазначити, що вітчизняна військова психологія виробляє рекомендації щодо регуляції поведінки військовослужбовця в умовах бойового стресу, що є невід'ємною складовою при підготовці військовослужбовців до виживання в полоні [11; 15]. Неодмінним наслідком перебування в ситуації небезпеки є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Як зазначає К. Возніцина наслідки ПТСР для військовослужбовця є довготривалими (3-5 років). Їх можна поділити на три категорії:

- соматичні скарги (головні болі, шум у вухах, головокружіння, тошнота);
- емоційні (роздратованість, агресивність, спалахи гніву);
- когнітивні (порушення пам'яті, зниження концентрації уваги, неможливість виконувати свої звичайні дії, які виконував раніше).

Дослідження О. Хміляра виявило, що у військовослужбовців з ознаками ПТСР порушена здатність щодо інтеграції травматичного досвіду з іншими подіями життя. Виходячи з того, що травматичні спогади залишаються не інтегрованими в когнітивну сферу індивіда й практично не піддаються змінам з плином часу – психотравмований військовослужбовець немовби залишається “застряглим” у травмі, як на актуальному переживанні, замість того, щоб прийняти її як подію, яка мала місце в минулому. Військовослужбовці з сильними ознаками ПТСР відчують відповідні складнощі в

розмежуванні другорядних стимулів від важливих. Внаслідок цього вони втрачають здатність гнучко реагувати на зміни оточуючого середовища, що суттєво уповільнює сприйняття нової інформації й призводить до зниження адаптаційних можливостей [11]. Ми погоджуємось з Н. Зарецької, яка зазначає, що реінтеграційні заходи для всіх звільнених з полону осіб мають носити обов'язковий характер [3].

В якості висновку можемо констатувати, що кожен новий рівень історичного розвитку людства стає для військовополонених менш трагічним. Ми це пов'язуємо з цивілізаційним рівнем гуманізації суспільства. Разом з тим, перебування у полоні є глибокою психологічною кризою будь-якої особистості. Психологічні наслідки, такі як сумніви, відчуття провини, злість на себе і оточення, відчуття несправедливості, власного безсилля в деяких ситуаціях та ін. можуть супроводжувати людину усе подальше життя. Полон завжди асоціюється з такими поняттями як «страх» та «жах». За словом полон особистість бачить приховане слово смерть. Є. Фінк називає смерть - подією, за якою в земному житті немає і не може бути більше ніяких подій. Людина - це кінцева істота, «нескінченно» зацікавлена в собі самій, заклопотана собою, яка не бажає миритися з темрявою, якою огортає її смерть [9].

Події полону носять екстремальний характер, виходять за межі звичних переживань людини й викликають інтенсивний страх (жах) за своє життя породжуючи почуття безпорадності. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що проведення заходів з підготовки до можливого потрапляння в полон є обов'язковими для всіх військовослужбовців. Реінтеграція після полону надасть змогу відновити психічне здоров'я та повернути особу до повноцінного життя й виконання службових обов'язків.

Список використаних джерел

1. Глуховський В.С. Мої спогади / Глуховський Володимир Сергійович – К. «Основа», 2008. – 152 с.
2. Зарецька Н. Не ресурс, а актив: звільнені з полону знають те, чого не знають інші / Зарецька Наталя [Електронний Ресурс] Режим доступу.: <https://novynarnia.com/2020/01/28/ne-resurs-a-aktiv-zvylnieni-z-polonu-znayut-te-chogo-ne-znayut-inshi/>
3. Зарецька Н. Інтегрована модель реінтеграції та постізоляційного супроводу в публічному управлінні відновленням осіб, звільнених з ізоляції / Зарецька Наталя. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України, 2019. Вип. 2. – 54 с.

Питання психології

4. Карпов В. Полонення та репатріація Квантунської армії (1945 – 1956 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. : спец. 20.02.22 – ”військова історія” / Карпов Віктор Васильович. – Київ: НАОУ, 2004. – 24 с.
5. Леонтьев Д.А. Жизненный мир человека и проблема потребностей / Леонтьев Дмитрий Алексеевич / Психол. журн., 1992. № 2. Т. 13. – С. 107–117.
6. Павличенко Д. Ціна свободи / Павличенко Дмитро – К. .: «Самміт-Книга», 2014. – 284 с.
7. Побідаш А.Ю. Психологічні особливості основних фаз піратського полону / Побідаш Андрій Юрійович. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України., 2012. – 12 с.
8. Савінцев В. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід / Савінцев Ч.І. НУОУ, 2012. – 412 с.
9. Фінк Є. Основные феномены человеческого бытия. / Євген Фінк. – М.: «Канон+», 2017. – 432 с.
10. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. – Х.: «Глобус», 2018. – 159 с.
11. Хміляр О.Ф. Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей науково-практичної конференції / Хміляр Олег Федорович (16 листопада 2017 року). – Львів: НАСВ, 2017. – С. 132–133.
12. Чалдіні Р. Психологія впливу / Роберт Чалдіні – Х.: «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – 350 с.
13. Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі. Коаліція громадських організацій та ініціатив “Справедливість заради миру на Донбасі” – К.: «ЦП Компринт», 2015. – 84 с.
14. Кант Э. Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного / Кант Эммануил. «Мысль», 1964. – 19 с.
15. Ширококов Ю. До питання про соціально-психологічну модель наслідків полону / Юрій Ширококов. – У. : Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Вип. 2. 2019. – С. 67–78.

References

1. Hlukhovskiy V.S. Moi spohady [My memories] / Hlukhovskiy Volodymyr Serhiiovych – K. «Osnova», 2008. – 152 s (in Ukrainian).
2. Zaretska N. Ne resurs, a aktyv: zvilneni z polonu znaiut te, choho ne znaiut inshi [Not a resource, but an asset: freed from captivity know what others do not know] / Zaretska Natalia [Elektronnyi Resurs] Rezhym dostupu.: <https://novynarnia.com/2020/01/28/ne-resurs-a-aktiv-zvilneni-z-polonu-znaiut-te-chogo-ne-znaiut-inshi/> (in Ukrainian).
3. Zaretska N. Intehrovana model reintehratsii ta postizoliatsiinoho suprovodu v publichnomu upravlinni vidnovlenniam osib, zvilnenykh z izoliatsii [Integrated model of reintegration and post-isolation support in public management of rehabilitation of persons released from isolation] / Zaretska Natalia. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2019. Vyp. 2.– 54 s (in Ukrainian).
4. Karpov V. Polonennia ta repatriatsiia Kvantunskoi armii (1945 – 1956 rr.). [Captivity and repatriation of the Kwantung Army (1945 - 1956)] Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. : spets. 20.02.22 – ”viiskova istoriia” / Karpov Viktor Vasylovych. – Kyiv: NAOU, 2004. – 24 s (in Ukrainian).
5. Leontev D.A. Zhiznennyi mir cheloveka i problema potrebnostey [Human life and the problem of needs] / Leontev Dmitriy Alekseevich / Psikhol. zhurn., 1992. № 2. T. 13. – S. 107–117 (in USSR).
6. Pavlychenko D. Tsina svobody [The price of freedom] / Pavlychenko Dmytro – K. .: «Sammit-Knyha», 2014. – 284 s (in Ukrainian).
7. Pobidash A.Iu. Psykholohichni osoblyvosti osnovnykh faz piratskoho polonu [Psychological features of the main phases of pirate captivity] / Pobidash Andrii Yuriiiovych. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy., 2012. – 12 s (in Ukrainian).
8. Savintsev V. Viiskova psykholohiia ta pedahohika: innovatsiinyi pidkhid [Military psychology and pedagogy: an innovative approach] / Savintsev Ch.1. NUOU, 2012. – 412 s (in Ukrainian).
9. Fink Ye. Osnovnye fenomeny chelovecheskogo bytiya [The main phenomena of human existence] / Yevhen Fink. – M.: «Kanon+», 2017. – 432 s (in Germany).
10. Frankl V. Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori. [Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp] – Kh.: «Hlobus», 2018. – 159 s (in Austria).
11. Khmiliar O.F. Zastosuvannia Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy u konfliktakh suchasnosti: zbirnyk tez dopovidei nauково-praktychnoi konferentsii [Application of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine in modern conflicts] / Khmiliar Oleh Fedorovych (16 lystopada 2017 roku). – Lviv: NASV, 2017. – S. 132–133 (in Ukrainian).
12. Chaldini R. Psykholohiia vplyvu [Psychology of influence] / Robert Chaldini – Kh.: «Klub simeinoho dozvillia», 2017. – 350 s (in USA).

13. Ti, shcho perezhlyu peklo: svichennia zhertv pro mistsia nezakonnykh uviaznen na Donbasi. [Those who survived hell: testimonies of victims about places of illegal imprisonment in Donbass] Koalitsiia hromadskykh orhanizatsii ta initsiatyv "Spravedlyvist zarady myru na Donbasi" – K.: «TsP Komprynt», 2015. – 84 s (in Ukrainian).

14. Kant E. Nablyudeniya nad chuvstvom prekrasnogo i vozvyshennogo [Ti, scho survived the scorching heat: the celebration of the victims about the misconception of illegal links in Donbas] / Kant Emmanuil. «Mysl», 1964. – 19 s (in Germany).

15. Shyrobokov Yu. Do pytannia pro sotsialno-psykholohichnu model naslidkiv polonu [On the question of the socio-psychological model of the consequences of captivity] / Yurii Shyrobokov. – U. : Psykholohichniy zhurnal Umanskooho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. Vyp. 2. 2019. – S. 67–78 (in Ukrainian).

Резюме

Апальков В. В. ад'юнкт кафедри общественных наук Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

ПСИХОЛОГИЯ ПОВЕДЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО В УСЛОВИЯХ ПЛЕНА

В статье осуществлен анализ психологических факторов, влияющих на поведение военнослужащего в условиях плена. Проанализированы генеза плена на территории современной Украины. Исследованы механизмы влияния поработителей на лиц попавших в плен. Представленные результаты исследования позволяют сформировать целостное представление о психологических факторах, влияющих на личность с момента попадания в плен до момента ее освобождения.

По полученным данным предложены практические рекомендации по регулированию поведения в случае попадания в плен. Определены факторы, которые помогают перенести условия принудительной изоляции с минимальными потерями для психического здоровья. Указана перспектива дальнейших исследований.

Ключевые слова: плен; заключенный, пленники; принудительная изоляция; регуляция поведения; внутренний мир человека; психологическая обработка; коллаборация; смысл жизни.

Summary

Apalkov V. adjunct Department of Social Sciences

PSYCHOLOGICAL BEHAVIOR OF SERVICEMAN IN CONDITIONS OF CAPTIVITY

Introduction. The prolonged armed confrontation in the eastern part of Ukraine requires a psychological study of the behavior of prisoners of war. The psychological readiness for possible captivity makes it possible significantly reduce the risk of losing personnel at the stage of captivity.

Analysis of the mechanisms and consequences of a destructive influence on prisoners by enslavers testifies to the need to introduce psychological training of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. One of the main goals of psychological readiness for the situation of captivity is to train the self-control under strong psychological pressure. Therefore, psychological training for possible capture is a kind of investment in the mental health of the serviceman.

Purpose. The theoretical analysis of the psychological characteristics of the behavior of a serviceman in captivity, as well as the identification of factors that contribute to survival in captivity is being conducted. Analysis of previous research on human captivity is being showed.

Methods. The theoretical research methods such as analysis, synthesis, comparison and generalization were used during the investigation.

Originality. The scientific novelty of the study is reflecting the psychological features of the regulation for the behavior of prisoners of war. The practical significance of the obtained results is to develop an suitable model of servicemen' behavior of in captivity to save lives and reduce their mental injuries.

Conclusion. The article analyzes the psychological factors that affect the behavior of servicemen in captivity. The genesis of captivity on the territory of modern Ukraine is analyzed. The mechanisms of influence of enslavers on captives are investigated. The presented results of the research allow to form a holistic view of the psychological factors that influences the individual from the moment of captivity to the moment of his/her release. The former prisoners of war are considered to be survival experts because they have experience of surviving in extremely difficult hostile environments. Recommendations for regulating the behavior in case of capture are provided according to the practical results obtained. Factors have been identified to help withstand conditions of forced isolation with minimal loss to mental health. The prospect of further research is indicated.

Key words: captivity, prisoner of war, forced isolation, regulation of behavior, the inner world of man, psychological treatment, collaboration, meaning of life.